

PROBLEME ALE NEOLITICULUI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI*

Spațiul geografic de care ne ocupăm în această lucrare se situează în nord-vestul României, între Munții Apuseni, lanțul Munții Plopiș — Pădurea Craiului și Codru Moma, pînă în zona Cîmpiei Crișurilor. Relieful acestei zone cuprinde formațiuni montane, deluroase și de cîmpie, străbătută fiind de apele Barcăului, Crișului Repede și Crișului Negru, de la est spre vest.

Condițiile naturale ale acestei zone au oferit posibilități de locuire umană, încă din cele mai vechi timpuri.

Materialele aparținînd epocii neolitice au fost semnalate încă din anul 1914, în săpăturile efectuate de speologul Kormos Tivadar în peșterile de la Vadu Crișului¹.

Mai tîrziu, Roska Márton în Repertoriul său² menționează o serie de localități pe teritoriul cărora au fost descoperite materiale arheologice aparținînd aceleiași perioade.

Interesantul material arheologic colectat de pe terasa „Salca” de la Oradea a atras atenția cercetătorilor; săpăturile efectuate aici în anul 1959³ conduse de Mircea Rusu și în 1960—1962, conduse de N. Chidioșan, au avut ca rezultat descoperirea unor complexe neolitice de o valoare deosebită, care au devenit ulterior obiectul multor referiri.

În studiul privind periodizarea culturii Tisa⁴, Mircea Rusu citează mai multe descoperiri neolitice de pe teritoriul județului Bihor.

Cercetătorul clujean Nicolae Vlăssa publică, de asemenea, materiale neolitice aparținînd culturii Criș, descoperite în peștera „Dîmbul Colibii” din Valea Sighiștelului (com. Cîmpani), precum și fragmente ceramice pictate, provenite din peștera Devențului (Vadul Crișului)⁵. Același cercetător reia în discuție materialul neolitic pictat descoperit la Oradea-Salca, în contextul cronologiei neoliticului Transilvaniei⁶.

În amplul studiu *K voprosu o periodizaiii neolitičeskih kultur na severnozapade Rumânskoj Narodnoi Respubliki*⁷, cercetătorul Eugen Comșa se referă la desco-

* Comunicare susținută la Colocviul V, organizat de Institutul de Arheologie, București, decembrie 1976.

¹ T. Kormos, în *Barlangkutatók*, III, Budapesta, 1915, fasc. 3—4, p. 153—163.

² M. Roska, *ErdRep*, Cluj, 1942.

³ M. Rusu, V. Spoială și L. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca*, în *Materiale*, VIII, 1962.

⁴ M. Rusu, *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, Reșița, 1971.

⁵ N. Vlăssa, *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în *SCIV*, 1961.

⁶ Idem, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 30.

⁷ *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 478.

peririle neolitice din județul Bihor. Tot dînsului îi datorăm publicarea unui mormînt neolitic de la Săcuieni, precum și a ceramicii pictate din aceeași așezare⁸.

Sever Dumitrașcu publică de asemenea fragmente ceramice neolitice pictate de la Oradea-Ioșia⁹, semnalînd în același timp descoperiri aparținînd aceleiași epoci la Meziad, Cubulant și Rîpa¹⁰, unde a fost surprins un strat de cultură aparținînd culturii Criș, precum și un bordei. Fragmente ceramice Criș au apărut de asemenea la Oradea-Salca și într-un strat deranjat din peștera nr. 2 de la Vadu Crișului¹¹.

Cercetările și studiile amintite au stabilit că cea mai veche cultură neolitică de pe cuprinsul teritoriului de care ne ocupăm este cultura Criș. Descoperirile aparținînd acestei culturi sînt însă destul de sporadice [Sălacea, Valea lui Mihai, Peștera „Dîmbul Colibii” (Com. Cîmpani), Rîpa, Vadu Crișului]. Singura cercetare într-o așezare Criș o constituie pînă la această dată cea de la Rîpa.

În ultimii ani, ocupîndu-ne de această problemă, am publicat următoarele materiale: *Cercetări neolitice în Bihor (Centenar Muzeul Orădean, Oradea, 1972, p. 161—164)*, *Repertoriul descoperirilor neolitice din Bihor (Crisia, 1973, p. 7—20)*, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor (Acta MN, X, 1973, p. 477—491)*, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (I) (Crisia, 1975, p. 9—14)*, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (II) (Crisia, 1976, p. 7—20)*.

Ceea ce putem spune în stadiul actual de cunoaștere este faptul că purtătorii culturii Criș au ocupat atît terasele râurilor, cît și peșterile.

Ceramica pictată de la Sintandrei, precum și unele fragmente pictate de la Oradea, ambele localități situate pe Crișul Repede, aparțin unei faze timpurii a culturii pe care cercetătorii maghiari o denumesc „Cultura Sătmar” (Szatmár), iar în literatura română de specialitate este cunoscută sub numele de cultura Ciumești¹². Ceramica aparținînd acestei culturi se caracterizează printr-o pastă fină, bine arsă, decorată cu benzi roșii-portocalii, dispuse uneori în meandre, sau linii subțiri, negre.

Aceleiași culturi îi aparțin materialele de la Săcuieni, publicate de Eugen Comșa, inclusiv mormîntul descoperit aici, dintr-o fază mai evoluată¹³.

Identificarea fragmentelor pictate de la Sintandrei și Oradea, ca aparținînd culturii Ciumești, lărgeste considerabil zona sud-vestică de răspîndire a acestei culturi. Nu este exclus, de altfel, ca cercetarea atentă a întregului material ceramic pictat din această zonă să ofere posibilități noi de cunoaștere a răspîndirii acestei culturi.

Așezările cele mai numeroase și mai temeinic cercetate, cu ceramică pictată, sînt cele aparținînd grupului Herpály al culturii Tisa. Ele sînt documentate pînă în prezent pe Valea Crișului Repede: Oradea-Salca, Oradea-Ioșia, peșterile de la Vadu Crișului, Peștiș, Meziad, fiind cele mai cunoscute.

⁸ E. Comșa, Z. Nánásy, *Mormîntul neolitic descoperit la Săcuieni*, în *SCIV*, 4, 1971, p. 633—636. Idem, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crișana*, în *SCIV*, 1, 1972, p. 3—18.

⁹ S. Dumitrașcu, N. Tăutu, *Ceramica neolitică pictată descoperită la Oradea-Ioșia*, în *Crisia*, 1971, p. 46—53.

¹⁰ S. Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II)*, în *Lucrări științifice*, Institutul Pedagogic Oradea, 1972, p. 50—51.

¹¹ Săpături efectuate de Doina Ignat Sava și Tiberiu Jurcsák.

¹² Informații prof. Korek József, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹³ E. Comșa, Z. Nánásy, *op. cit.*, în *SCIV*, 4, p. 633—636 și în *SCIV*, 1, 1972, p. 3—18.

După cum se poate observa și în acest caz, locuirile sînt atît pe terase, cît și în peșteri.

Aria de răspîndire a grupului Herpály se învecinează, pe teritoriul Ungariei, cu grupele Gorzsa spre sud, Csószhalom spre vest, Bodrogsadány spre nord-est și Szamossályi spre nord¹⁴.

Regiunea în care a evoluat grupul Herpály pe teritoriul Transilvaniei începe să se contureze tot mai clar, prin numeroasele descoperiri din ultimii ani.

Pe teritoriul Ungariei, descoperirile cunoscute se concentrează în zona învecinată județului Bihor, depășind puțin spre vest împrejurimile orașului Debrețin¹⁵. În schimb, în Transilvania, în afară de descoperirile deja enumerate de pe Valea Crișului Repede, ele sînt răspîndite pînă în peșterile din Cheile Turzii (cf. Cluj, Suceagu, Palatca), făcînd legătură cu ceramica pictată a orizontului „Lumea Nouă”¹⁶.

Studiul acestui material, extins în cuprinsul ariei amintite, cunoașterea particularităților lui, i-au permis cercetătorului clujean N. Vlăssa să emită ipoteza că centrul de iradiere al acestui grup trebuie să fi fost în împrejurimile Oradiei și în alte descoperiri izolate, dar numeroase, din zona de care ne ocupăm¹⁷.

Ceramica pictată a grupului Herpály prezintă caracteristici individualizate față de ceramica pictată a grupelor contemporane amintite, sub raport tehnologic, stilistic și cromatic.

Pictura se realizează cu o substanță neagră, bituminoasă, care se exploatează și astăzi la Derna, lângă Oradea¹⁸, păstrîndu-se pe vase ca un lac negru, lucios, iar în unele cazuri, prin ștergerea lacului, se păstrează doar „amprenta” acestuia, de culoare maroniu-roșcată.

Aplicarea decorului se face fie direct, pe pasta vasului, fie pe un fond-angobă de culoare albicioasă, constînd din linii subțiri, paralele sau oblice, formînd patrate și romburi, sau înterupte „în rețea”.

Cele mai cunoscute descoperiri aparținînd acestui orizont sînt cele de la Oradea-Salca, cunoscute în literatura de specialitate prin punctele:

- Oradea-Salca I („Guttman”);
- Oradea-Salca II („Ghețarie”).

Ambele puncte sînt situate pe terasa superioară a Crișului Repede, la sud-estul orașului Oradea (cartierul Salca-Seleuș), în partea dreaptă și, respectiv, stîngă a șoselei naționale Oradea—Beiuș.

În anul 1960 N. Chidioșan de la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, în colaborare cu M. Rusu de la Institutul de istorie din Cluj-Napoca¹⁹, întreprind săpături arheologice în punctul Oradea-Salca II.

Primul nivel de locuire aparține culturii Tisa II—Herpály conținînd sporadic și elemente aparținînd fazei mai vechi a acestei culturii (Tisa I).

Nivelul II conține în exclusivitate material aparținînd faciesului Herpály.

¹⁴ Ida Bognár-Kutzián, *Das Neolithikum in Ungarn*, în *ArchAustr*, 40, p. 266.

¹⁵ N. Vlăssa, *op. cit.*, în *Apulum*, IX, p. 30.

¹⁶ *Idem, ibidem*, p. 29.

¹⁷ *Idem, ibidem*, p. 29.

¹⁸ *Idem, ibidem*, p. 30.

¹⁹ M. Rusu, N. Chidioșan, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca*, comunicare susținută la prima conferință a Institutului de Arheologie București, 1961 (ms). Lucrarea, precum și datele privind cercetările de la Oradea-Salca, ne-au fost puse la dispoziție cu amabilă colegialitate de către Nicolae Chidioșan, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Nivelul III aparține culturii Tiszapolgár, conținând în același timp și câteva fragmente ceramice Bodrogkeresztúr.

În nivelul I și II au fost descoperite locuințe-bordei — surprinse în profil — de dimensiuni variind între 4,50 pînă la 6,50 m. În interiorul locuințelor au fost sesizate vetre simple, dispuse direct pe lutul galben. În aceste bordeie apar fragmente ceramice pictate, de aceeași factură cu cele publicate de noi²⁰, provenind din același punct. În nivelul II a fost dezvelită o locuință de suprafață (3,50 m în profil) conținând material tipic Herpály. Locuințele sînt însoțite fiecare de gropi în care s-au găsit fragmente ceramice și oase.

În nivelul I a fost descoperit și un mormînt (— 0,70 m). Scheletul, orientat vest-est, era așezat în poziție chircită, culcat pe partea stîngă, avînd mîna dreaptă întinsă pe lîngă femurul drept, mîna stîngă așezată pe piept. Sub craniu erau așezate ordonat fragmente ceramice. Pe osul stern au fost descoperite câteva mărgelile mici, rotunde, applatizate.

Tot pe teritoriul orașului Oradea, în cartierul Ioșia, situat în partea de vest a acestuia, a fost descoperită o altă așezare aparținînd grupului Herpály²¹, cu un nivel subțire de locuire, conținînd și locuințe-bordei, distruse parțial. Ca forme ceramice amintim vase mari cu pereții oblici, cupe cu picior, pahare, boluri. Pictura, aplicată atît în interior cît și în exterior, constă din benzi roșii-portocalii sau linii negre, dispuse orizontal, vertical sau „în rețea”.

O altă descoperire aparținînd aceleiași perioade provine de la Peștiș (situat la 3 km de Aleșd), peștera „Piatra Jurcoaiei”²². Aici au fost descoperite două nivele de locuire, conținînd ceramică pictată, de tip Herpály.

Ca forme se pot reconstitui: boluri, pahare, cupe, cești, unele cu buza lobată, precum și vase de dimensiuni mai mari.

Pictura este aplicată fie direct, pe pasta vasului, fie pe un fond-angobă de culoare albicioasă, constînd din fișii sau benzi de culoare roșie, sau peste pasta roșie-cărămizie — cu sau fără angobă — benzi negre, lucioase, șterse pe alocuri.

Uneltele sînt puține la număr, lucrute din piatră și os: fragmente de dălți șlefuite, fragment de rîșniță, săpăligă din corn de cerb, așchii atipice de silex și obsidiană, sule din os și oase cu urme de cioplire. În nivelul II a fost descoperită o vatră de foc simplă, conținînd cenușă, fragmente ceramice și oase arse. În același nivel a fost descoperit un mormînt aparținînd unui copil în vîrstă de 6—8 ani. Scheletul, orientat est-vest, a fost înhumat în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă, fiind parțial distrus. Inventarul mormîntului se compune dintr-un vas avînd forma ușor bitronconică, lucrat din pastă fină, un vas fragmentar (1/2) lucrat din pastă grosolană, o sulă de os și cinci mărgelile mici, rotunde și applatizate.

În aceeași zonă, în peșterile de la Vadu Crișului, au fost descoperite numeroase materiale ceramice pictate aparținînd aceluiași orizont, în condiții stratigrafice incerte²³. Au fost descoperite dălți din piatră șlefuită, precum și oase prelucrate: sule, săpăligi.

²⁰ Doina Ignat Sava, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (II)*, în *Crisia*, 1976, p. 7—9, p. 12—13.

²¹ S. Dumitrașcu, N. Tăutu, *Ceramica neolitică pictată descoperită la Oradea-Ioșia*, în *Crisia*, 1971, p. 47—53.

²² Doina Sava Ignat, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 477—492.

²³ Doina Ignat Sava, *Ceramica neolitică pictată de pe Valea Crișului Repede*, în *Crisia*.

Din peștera de la Meziad provin de asemenea fragmente ceramice pictate de tipul Herpály, descoperite cu ocazia unor cercetări speologice²⁴.

Fazei Herpály a culturii Tisa II îi succede cronologic cultura „Tisa III” — Tiszapolgár. În Transilvania, regiunile ocupate de culturile Ariușd, Petrești și Sălcuța au avut un rol în formarea noii culturi²⁵, prin intermediul grupului Herpály, cu care acestea vin în contact.

Cultura Tiszapolgár menține multe forme de vase specifice grupului Herpály, creindu-și în același timp forme noi, caracteristice (vase globulare, pahare cilindrice cu piciorușe, „fructiere” cu picior perforat). Procedeul pictării vaselor, atât de caracteristic grupului Herpály, dispare, motivele decorative constând din proeminențe, uneori perforate, impresiuni cu degetul, puncte incizate.

Aria de răspândire a acestei culturi cuprinde o zonă vastă, din Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia (Voievodina), Transilvania, fiind cunoscute patru grupe zonale, bine distincte: Lucska, Basatanya, Tiszaugh și Desk²⁶.

În legătură cu răspândirea culturii Tiszapolgár în nord-vestul Transilvaniei, un loc deosebit îl ocupă așezarea de la Suplacul de Barcău.

Cercetată de-a lungul a trei campanii de săpături — 1973—1975 —, așezarea este situată pe terasa joasă a Barcăului, fiind în parte distrusă de apele acestuia. Materialele arheologice provenite din albia râului — ceramică și unelte — au intrat în colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

Săpăturile arheologice efectuate aici (punctul „Pe piatră” — „Köre”) au stabilit existența a două nivele de locuire.

Primul nivel, gros de cca. 50 cm, conține fragmente ceramice lucrate din pastă grosieră, amestecate cu nisip și mică, dar și ceramică mai fină, din pastă omogenă, cu același amestec de mică. Formele reconstituite sînt relativ puține, de la vasele mari de provizii cu pereții drepți, buză dreaptă, cu torți marcate de impresiuni, pînă la cești și mici farfurioare cu gura larg deschisă. Cîteva fragmente aparținînd acestui nivel sînt decorate cu linii incizate, dispuse în romb sau orizontale.

La baza acestui strat — care, de altfel, atinge nivelul apei freatice — s-au descoperit și cîteva fragmente ceramice pictate.

Decorul, foarte corodat, constă din benzi negre, late, mărginite de linii mai subțiri, sau simple benzi late, paralele, aplicate cu o culoare neagră, care uneori păstrează doar „amprenta” ștersă a motivului decorativ. Pictura a fost aplicată atît în interior, cît și în exterior. Uneltele din piatră care însoțesc ceramica acestui nivel sînt în general dălți trapezoidale, aplatizate, sau alungite și înalte, pe care cercetătorul Eugen Comșa le denumește „tesle”²⁷. Ambele categorii de unelte, nesistematizate deocamdată riguros tipologic, sînt frecvente, avînd dimensiuni diferite.

Nivelul I este separat de cel următor printr-o lentilă subțire de depunere aluvionară, variînd între 15—20 cm, reprezentînd probabil o revărsare a apelor Barcăului. Acest nivel denotă o locuire mult mai intensă. Ceramica prezintă în

²⁴ Materialele, precum și datele asupra condițiilor de descoperire ne-au fost puse la dispoziție de către tov. Sever Dumitrașcu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁵ Ida Bognár-Kutzián, *The Early Cooper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972, p. 220.

²⁶ *Idem*, *ibidem*.

²⁷ E. Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *SCIV*, 2, 23, 1972, p. 248.

general aceleași caracteristici ale pasteii: culoare roșie-cărămizie, amestec de nisip și mică, avînd torți aplicate în formă de „creastă de cocoș“, unghiulare sau mai rotunjite. Ceramica fină este lucrată din pastă omogenă, poroasă, de culoare cărămizie. Ca forme, remarcăm cupele cu picior mai înalt sau mai scund, goale în interior, cu gura largă, buza uneori lobată sau în formă de „lalea“, cești, mici farfurioare sau străchini cu gura largă sau boluri.

Uneltele din piatră șlefuită sînt numeroase, avînd aceleași forme ca în primul nivel. Remarcăm faptul că față de multitudinea uneltelor șlefuite (dălți, topo-rașe sau „tesle“), precum și a deșeurilor de prelucrare din silex și obsidiană, uneltele perforate sînt extrem de puține și fragmentare, nefiind descoperit nici un exemplar întreg. În schimb s-au găsit bucăți de rocă cu urme de șlefuire, probabil materia primă care urma să fie prelucrată.

Prezența numeroasă a uneltelor din piatră șlefuită, față de alte așezări neolitice cunoscute pînă în prezent, ne sugerează ipoteza existenței în așezarea de la Suplacul de Barcău a unui „atelier“ de prelucrare a pietrei. Cercetările viitoare asupra materialului litic și al așezării în general vor confirma sau infirma această ipoteză de lucru.

În nivelul II au fost descoperite de asemenea două locuințe și o vatră deschisă.

Locuința nr. 2, dezvelită în întregime, este o locuință de suprafață, de formă rectangulară, avînd dimensiuni relativ mici ($3 \times 2,80$ m). Lîngă peretele sud-estic — în interior — se afla o vatră simplă, la marginea căreia s-au descoperit trei vase de dimensiuni mai mici, iar alături fragmentele unui vas de uz comun, cu pereții groși. Inventarul locuinței este completat de unelte din piatră șlefuită, în special dălți.

Așezarea de la Suplacul de Barcău poate fi încadrată într-o fază de început a culturii Tiszapolgár, grupul Desk A, neidentificat pînă în prezent în nord-vestul țării noastre.

În inventarul cimitirului de la Iclod²⁸, cercetat de Gheorghe Lazarovici, există numeroase analogii în formele vaselor, în special al cupelor cu picior.

Spre deosebire însă de Iclod, unde una din componentele genetice este ceramica cu incizii turdășene, la Suplacul de Barcău nu se constată acest lucru, cultura Turdaș nefiind cunoscută în această zonă.

Rezultă deci că așezarea de la Suplacul de Barcău este mai tîrzie decît materialele de tip Iclod, Gorzsa și Herpály și că ea constituie o bază locală pentru formarea culturii Tiszapolgár.

Grupa Basatanya a culturii Tiszapolgár cunoaște o răspîndire masivă, cele mai cunoscute așezări din zona de care ne ocupăm fiind cele de la Oradea Salca I și II, Valea lui Mihai, Șimian, Santăul Mic, Suplacul de Barcău, Săcuieni, Tarcea, Sălacea.

În anul 1959 Muzeul Țării Crișurilor — Oradea, în colaborare cu Institutul de istorie din Cluj, încep săpăturile arheologice în punctul Oradea-Salca I („Guttman“) ²⁹, săpăturile fiind continuate între anii 1960—1962 de N. Chidioșan.

Din această așezare se cunosc două tipuri de locuințe:

a) bordeie mari, avînd dimensiunea de $4 \times 4,40$ m, adînci de 2 m, conținînd un bogat material ceramic, de culoare roșie, amestecat cu nisip, decorat cu

²⁸ Informație amabilă a colegului Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁹ M. Rusu, V. Spoială și L. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea—Salca*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 163.

butoni conici și perforați. Într-un astfel de bordei, alături de ceramică, unelte din silex și obsidiană, a fost descoperit un tăiș de topor din aramă cu brațele încrucișate, iar în altul, un ac de cupru. Fiecare bordei este însoțit în imediată apropiere de câte o groapă conținând fragmente ceramice și oase de animale.

b) al doilea tip de locuință este cel de suprafață. Stratigrafic au fost sesizate 10 locuințe, un număr de 5 fiind dezvelite în întregime.

Locuințele se prezintă sub forma unor platforme dreptunghiulare de chirpic, cu dimensiunile variind între $4,50 \times 5,60$ m, pînă la $5,50 \times 4,90$ m. Majoritatea locuințelor de acest tip sînt construite direct pe solul amenajat, dar există cazuri în care sub platforma de chirpic s-au așezat bîrne de lemn, despicate.

Inventarul ceramic al acestor locuințe se compune din boluri, vase cu picior perforat, de dimensiuni în general scunde, vase mari de provizii, avînd forma tronconică sau bitronconică, cu gîtul cilindric, înalt, decorate cu butoni.

Au fost descoperite, de asemenea, dălți din piatră șlefuită, topoare perforate, dar mai ales deșeuri de prelucrare din cremene și obsidiană.

În așezarea Oradea-Salca II, nivelul III aparține culturii Tiszapolgár, conținînd sporadic și fragmente ceramice de tip Bodrogkeresztúr. În acest nivel a fost descoperită o locuință de suprafață care se suprapune peste un bordei. Ceramica este reprezentată de vase lucrate din pastă de culoare roșie, boluri, vase cu picior, decorată fiind cu butoni perforați sau impresiuni executate cu un instrument ascuțit. Uneltele din piatră sînt relativ puține, în raport cu numărul mare de nuclee și deșeuri de prelucrare, din cremene sau obsidiană.

Aceleiași culturi îi aparțin și vasele descoperite la Santăul Mic³⁰, lucrate din pastă fină, de culoare cenușiu-cărămizie, acoperite cu slip fin, cenușiu, avînd forma globulară, sau cu picior scund, perforat, decorate cu butoni conici și butoni perforați. Nu este exclus ca ele să constituie inventarul unui mormînt, fiind descoperite, toate, în același loc.

La Șimian³¹ a fost descoperit de asemenea un mormînt, distrus parțial, avînd ca inventar un vas cu picior perforat, un pahar cilindric, prevăzut la bază cu patru butoni perforați în formă de piciorușe, o mică strachină, o sulă de os și un toporaș din piatră, perforat.

De pe teritoriul comunei Valea lui Mihai³² provin două vase cu picior perforat lucrate din pastă fină, cărămizie, decorate cu butoni, alveole și puncte incizate, formînd romburi.

Răspîndirea acestei culturi pe teritoriul județului Bihor este atestată și de numeroasele descoperiri de unelte de aramă, tîrnăcoape, topoare cu brațele „în cruce”, de la Tarcea, Oradea, Săcuieni, Adoni, a căror studiere atentă ar putea aduce noi date privind evoluția neoliticului final din nord-vestul României.

Cultura Gheja-Bodrogkeresztúr, înrudită cu cultura Tiszapolgár, este semnalată și pe teritoriul orașului Oradea, în nivelul III din așezarea de la Oradea — Salca I.

Tot la Oradea au fost descoperite, în anul 1897, în condiții necunoscute, două pandantive de aur aparținînd culturii Gheja-Bodrogkeresztúr³³ care își găsesc bune analogii la Moigrad în Transilvania, iar în Ungaria la Jászladány și Pusztaitvánháza, descoperite fiind în morminte.

³⁰ Doina Ignat Sava, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (I)*, în *Crisia*, 1975, p. 9—10.

³¹ *Idem, ibidem*, p. 10.

³² *Idem, ibidem*, p. 11.

³³ P. Patay, *Rézkori aranyleletek*, în *ArchÉrt*, 1958, p. 40.

În aria de răspîndire a culturii Gheja-Bodrogkeresztúr și a celorlalte culturi contemporane ei, piese „pandantive” sau idoli din aur sînt destul de frecvente.³⁴

Cercetătoarea Hortensia Dumitrescu se ocupă pe larg de răspîndirea pandantivelor de aur, stabilind legăturile dintre culturile contemporane pe baza utilizării lor.³⁵

Dacă luăm în considerare și idolul de lut descoperit la Oradea³⁶, lucrat de data aceasta din pastă fină, de culoare cărămizie, de formă ovală, cu capul separat de trunchi prin două adîncituri, avînd două mici găuri simbolizînd ochii și una care marchează probabil gura, sfera legăturilor dintre culturile neolitice se conturează tot mai clar.

Idolul-pandantiv de lut de la Oradea își găsește analogii în bogatul material de la Hăbășești.

Discutînd originea acestor idoli de lut, Vladimir Dumitrescu³⁷ arată că „...între exemplarele anatoliene și idolii de lut de același tip descoperiți pe teritoriul patriei noastre există o legătură directă, ultimii neputîndu-se explica fără cei dintîi”.

Aceeași origine sudică a idolilor de aur este susținută și de Vl. Milojević³⁸, iar răspîndirea lor pe o arie atît de vastă demonstrează utilizarea lor pe scară destul de largă, în medii culturale diferite, dar sincrone.

Pandantivele de aur de la Oradea sînt lucrate din aur transilvănean³⁹, iar prezența unei replici de lut a unui idol de aceeași influență sudică dovedește, încă o dată, utilizarea lor locală, în mediul culturii Gheja-Bodrogkeresztúr.

Pe baza pandantivelor de aur descoperite în cultura Gheja-Bodrogkeresztúr, M. Garașanin⁴⁰ o sincronizează cu limita superioară a culturii Vinča, contemporană în general cu culturile Bubanj-Hum Ia, Gumelnița și Sălcuța B și Cucuteni A—B.

Este perioada în care, în zona central-est europeană, în Transilvania se formează primul centru „comercial” al aurului, legat și de schimburile cu topoare de aramă⁴¹.

În concluzie, putem spune, în stadiul actual al cercetărilor, că pe teritoriul județului Bihor au fost documentate arheologic următoarele culturi neolitice:

- Cultura Criș;
- Cultura Ciumești (Szatmár) I și II;
- Cultura Tisa — faciesul Herpály I și II;
- Cultura Tiszapolgár, cu grupele Desk A și Basatanya;
- Cultura Gheja-Bodrogkeresztúr.

DOINA IGNAT SAVA

³⁴ Ida Bognár—Kutzián, *The Early ...*, p. 145.

³⁵ H. Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the Neighbouring Eneolithic Cultures in the Light of Utilization of Golden Pendants*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69—75.

³⁶ D. Ignat Sava, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (II)*, în *Crisia*, 1976, p. 11—12.

³⁷ Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954, p. 416.

³⁸ Vl. Milojević, *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, în *Germania*, 31, 1953, p. 7—11.

³⁹ P. Patay, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁰ M. Garașanin, *Vinča—Cucuteni relativ-chronologische Betrachtungen*, în *Sbornik Národního Muzea v Praze*, 20/1, 1965, p. 45.

⁴¹ P. Patay, *op. cit.*, p. 40.

SOME PROBLEMS CONCERNING THE NEOLITHIC FROM THE NORTH-WEST OF ROMANIA

(Abstract)

This paper wants survey the neolithic discoveries on the area between the Western Carpathians, the range of Popiș, Pădurea Craiului and Moma mountains, down to the plain of the rivers Criș.

The variety of the relief from this area allowed human beings to live here from prehistoric periods.

The oldest neolithic culture is the Criș culture, revealed by the discoveries from Oradea—Salca, Rîpa, the cave Dîmbul Colibii (village of Cîmpani), cave no. 2 from Vadu Crișului. The Criș culture is followed by the Ciumești culture having two stages in its development, certified in Sîntandrei and Săcuieni.

The Tisa culture, in its second stage of development — the Herpály group — is highly represented by the discoveries from Oradea—Salca I and II, Oradea—Ioșia, the caves from Vadu Crișului, Peștiș, Meziad s.o. There is also another group, Gorzsa, discovered at Sînicolaul de Beiuș.

The latest stage of Tisa culture — Tiszapolgár — is revealed by the discoveries from Suplacul de Barcău (the Desk A stage) and from Oradea—Salca I and II, Valea lui Mihai, Șimian, Santăul Mic, Săcuieni, Tarcea, Sălacea, all these belonging to the Basatanya group.

The Gheja-Bodrogkeresztúr culture has been recorded on the III-rd level of the settlement from Oradea—Salca I. It has been also indicated by the golden and clay pendant idols from the same settlement.